

МОДАЛЬНИЙ ВИЯВ КАТЕГОРІЇ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТЕКСТІ

Літературний твір – це місце, де ми входимо в духовне чи гуманістичне спілкування з думками та почуттями автора [3, с. 62]. Таке спілкування між автором (*категорія адресантності*) та читачем (*категорія адресатності*) забезпечують мовні засоби вияву *категорії зв'язності* (когезія / когерентність). Категорію адресантності визначає інтенційність (мотиви, наміри, бажання) автора (*категорія інтенціональності*) у продукуванні літературного твору.

Автор завжди прагне досягти певної мети і певного впливу на читача ідейним змістом, що закладений у літературному тексті. Вплив автора на читача доцільно простежувати крізь призму *модальності* – загального настрою літературного твору. У такий спосіб кожне висловлювання літературного тексту містить твердження, яке модалізується у певний тип мовленнєвого акту, який вимовляється певним мовцем / мовцями іншій особі / особам у певний момент часу з наміром досягти певного ефекту [6, с. 141].

Відтак модальність постає одним із головних інструментів для створення інтерсуб'єктивності та об'єктивності, а також метамовних можливостей і теорії розуму (вирівнювання з іншими розумами або виклик їм) [10, с. 10].

Модальність вважається центральною граматичною сферою та постає однією з найбільш широко досліджуваних функціонально-семантичних площин у мові [9, с. 9]. Тому, вочевидь, доцільно простежувати інтенцію автора саме виявом модальності в літературному тексті.

Модальність розглядають з погляду теорії граматикалізації як функціональну сферу, яка має (1) більш граматикалізований полюс, який відносно добре визначений, оскільки має відношення до вираження граматичного настрою, тобто парадигматичних відмінностей щодо індексних суджень фактичності цілих пропозицій (словесних настроїв і відповідних перифраз), а також управління ілокутивною силою («настроєм речення»), і (2) більш лексичний полюс, який охоплює кілька вільно обмежених семантичних полів, пов'язаних із характеристикою та оцінкою первинних подій вторинними (модальними) предикаціями [4; 5; 8].

По-перше, у нас є всесвіт, де певні відношення можливі, необхідні, неможливі або випадкові, система, яка визначає, що є істиною, і характеризує наявний всесвіт [6, с. 107–108].

По-друге, наративний всесвіт характеризується тим, що містить закони та норми поведінки щодо того, що заборонено, передбачено, дозволено або не обов'язково. Це так звана деонтична система тексту, що визначає певну мораль як обов'язок [6, с. 108].

Оповіді можуть використовувати одну з таких структур:

договір (або заборона) > порушення > покарання;

відсутність договору (розлад) > встановлення договору (порядку) [3, с. 69].

Беручи до уваги погляд Дж. Лайонсона [8, с. 823], **деонтична модальність** пов'язана з необхідністю (зобов'язання) або можливістю дій (дозвіл), виконуваних морально відповідальними особами [9, с. 90], які залучають ще одну особу як джерело директивного акту, тобто таку особу, яка висловлює акт зобов'язання чи дозволу. Особливі риси останнього й характеризують модальне відношення як деонтичне на протигагу вольовому, епістемічному тощо [8, с. 824; 5].

На думку Е. Трауготт та Р. Дешера, слова, як-от *можливо*, *ймовірно*, постають дискурсивними частками. (Інтер)суб'єктивація є однією з найвпливовіших гіпотез семантичної зміни. Дослідники наголошують, що значення еволюціонують від опису світу до вираження ставлення мовця і, нарешті, позиції мовця по відношенню до слухача, що можна представити у такий спосіб: несуб'єктивне > суб'єктивне > інтерсуб'єктивне [12, с. 281]. Тут йдеться про **епістемічну модальність**, що покликана виражати можливість або передбачення зображуваних подій дейктичними частками.

На цьому тлі стає очевидним, що модальність справді є фундаментальною в людській мові. Модальність може бути *позитивною* та *негативною* [11, с. 38], а також *імпліцитною* та *експіцитною* як на рівні речення, так і на рівні тексту [10, с. 12].

Розрізняють два типи прихованої (*імпліцитної*) модальності:

1. Прихована модальність у тому сенсі, що її модальне значення як залежне від конкретних контекстів ще не виявлено.

2. Прихована модальність, яка виступає на перший план лише семантично, тоді як ані синтаксис, ані морфологія наявної конструкції не розкривають її модального відтінку [10, с. 10].

Здібності і бажання (воля) (*вольова модальність*) виконати певну дію позначені *динамічною модальністю*.

Цей потрійний поділ модальності на *деонтичну, епістемічну та динамічну* зумовлений тим, що *епістемічна* модальність є орієнтованою на дискурс і на суб'єкт модальності.

Термін «орієнтований на мовця» вперше був запропонований для *деонтичної модальності*, тому що мовець є деонтичним джерелом; але в питаннях і проханнях адресат є деонтичним джерелом, тому саме мовцю і адресату, «орієнтованим на дискурс», було віддано перевагу.

Навпаки, *динамічна модальність* є суб'єктно-орієнтованою в тому сенсі, що має відношення до здатності чи волі суб'єкта речення, а не думок (епістемічних) чи ставлень (деонтичних) мовця (і адресата).

У нашому дослідженні ми зосереджуємо увагу на модальності (експліцитній, імпліцитній, позитивній, негативній) та її видах (деонтичній, епістемічній, динамічній). Отже, первинними семантичними відтінками модальності є *обов'язок, дозвіл, можливість, передбачення, здатність (знання) і бажання* (див. табл. 1). Структурно ці семантичні значення формалізовано модальними дієсловами, які одночасно маркують волевияв автора (*категорія адресантності = категорія інтенціональності*) та слугують надійними мовними скріпами літературного дискурсу на формальному, семантичному й комунікативному рівнях.

Таблиця 1

Тип модальності	Семантичне значення	Модальні слова
Експліцитна (імпліцитна) модальність		
<i>Деонтична модальність</i>	Необхідність (обов'язкова / заборонена) Дозвіл (дозволено / не дозволено)	укр. (не) <i>мусить</i> , (не) <i>має</i> , (не) <i>повинен</i> , (не) <i>можна</i> , (не) <i>слід</i> і под.
<i>Епістемічна модальність</i>	Можливість Передбачення	укр. <i>можливо</i> , <i>ймовірно</i> , <i>мабуть</i> , <i>напевно</i> , <i>неодмінно</i> і под.
<i>Динамічна модальність</i>	Здатність (знання) Бажання	укр. (не) <i>вміти</i> , (не) <i>здатний</i> , (не) <i>хотіти</i> , (не) <i>воліти</i> і под.
Позитивна (негативна) модальність		

Модальні дієслова відіграють важливу роль у процесах взаємодії, як от покращення стосунків між мовцями у повсякденному спілкуванні та вираження їхнього ставлення та позиції внаслідок посиленої презентації деонтичної модальності. До того ж, з прагматичного погляду, досліджен-

ня контексту передбачає врахування намірів персонажів, їхніх стосунків, позицій, соціальних рангів, умов висловлювань, які необхідно простежити, щоб встановити впливи, бажання та цілі персонажів літературного твору, які були досягнуті в ситуаціях, навмисно попередньо замислених і послідовно втілених автором у літературному творі.

Метою статті є простежити мовний вияв категорії інтенціональності корелятивним співвідношенням деонтичної, епістемічної та динамічної модальностей у літературних творах українською мовою «Гонимарник» Д. Корній та «Крила кольору хмар» Д. Корній, Т. Владмирової.

Зауважимо, що модальність в аналізованих україномовних літературних текстах зумовлена наявними приписами, вимогами, зобов'язаннями, запереченнями або дозволами на виконання певних дій персонажами, які висувуються до них родиною, пращурами, суспільством, відповідними інституційними органами влади.

У літературних фентезійних романах головними героями, які втілюють собою добро та справедливість, постають Аліна, дівчина-характерниця, яка сміливо протистоїть Гонимарнику (дводушнику), та Ада, сірій янгол, яка не кориться перед погрозами та тиском свого батька Мечислава, головуючого серед сірих янголів, який прагне заволодіти Воротами Втраченого Раю.

Відтак інтенційність авторів аналізованих фентезійних романів зумовлена їхнім бажанням через привертання уваги читача до вчинків головних героїв зробити людський світ кращим, добрішим, світлішим, де мають панувати добро, віра, дружба, любов.

Ці інтенції авторів відповідно формалізовано модальними словами на позначення можливості та необхідності виконувати певні дії задля порятунку світу від зла, темряви та мороку.

Проаналізуємо декілька прикладів:

(1) П'ять років тому з батьком трапився банальний нещасний випадок, взимку підсковзнувся на вулиці та гепнувся добряче. Перелом лівої руки. Руку зле склали, дві операції. Наслідок – сила та міць до руки так і не повернулися. От і змушений був батько передати синові свої таланти і душу Гонимарника в доважок.

Оце був шок. Спочатку почувався трішки незвично, лячно, бо відчув у собі ще чийось присутність. Сусід виявився приятним і спокійним, не балакучим. Звиклися! Зате сила Гонимарника полягала не лише у вмінні

владарювати стихіями: дощами, снігами, хмарами, деякими вітрами. Він бачив зазвичай, як усі нормальні люди, очима й водночас, якимсь чином, міг бачити вночі, розумів мову птахів, тварин. З часом довідався, що при великому бажанні може читати думки людей, однак не всіх. Були такі, які просто не зчитувалися. Можливо, цей талант слід розвивати для кращого ефекту? Однак і цього, що вже має, цілком достатньо. Хлопець і не мислить поки що вдосконалюватися. Він перших три місяці перебував у якомусь напівнавіженому стані, вважаючи себе чи не самим Господом Богом [2, с. 106].

Мовні засоби вияву деонтичної (змушений був передати), епістемічної (можливо) та динамічної (міг бачити вночі, розумів (міг розуміти) мову птахів, тварин; може читати думки людей) модальностей, які забезпечує категорія зв'язності, структурно, семантично й комунікативно інтегрують складники аналізованої надфразної єдності (НФЄ) та експлікують намір автора літературного твору поінформувати читача про вміння, здібності й таланти Гонимарника й стати свідомими його міці і сили.

(2) *Я кілька секунд стою, мов укопана, посеред кухні. Гучно гримаять вхідні двері. Заплющую очі. У голові каша. Почуваюся зніченою та приголомшеною. Так, я щойно програла битву. Мечислав нав'язав мені власну гру, і я змушена грати за його правилами. Бо я не навчилася зраджувати людей, навіть якщо вони мені майже ніхто, чужі. Бо для мене багато важить людина, яка живе в мені й голосно досі говорить. Чи я стану такою ж бездушною, як усі сірі янголи? Може, колись, та не ніні* [1, с. 147].

Структурна, семантична й комунікативна побудова цієї НФЄ забезпечена переліком модальних слів: укр. ... *змушена грати* (деонтична модальність), *не навчилася (не здатна) зраджувати людей* (динамічна модальність), *може* ... (епістемічна модальність), які викривають приховану інтенцію авторів – дати читачу зрозуміти, що Ада – чесна, світла, порядна людина, яка навіть під натиском та погрозами свого бездушного батька, сірого янгола Мечислава, стоятиме на захисті сил добра та світла.

Отже, можемо дійти висновку, що категорія інтенціональності в межах аналізованих україномовних літературних творів є співвіднесеною із модальністю й виявлювана модальними словами, які забезпечує корелятивне співвідношення деонтичної, епістемічної та динамічної модальностей, мовну формалізацію яких уможливлює категорія зв'язності. Модаль-

ні слова не лише комунікативно експлікують приховані інтенції автора, що закодовані у змісті літературного твору, а й слугують визначальними структурно-семантичними зв'язувальними чинниками літературного твору. Перспективу дослідження вбачаємо у розгляді різновидів дій у літературному тексті, які зумовлюють категорія інтенціональності та кваліфіковані види модальності.

Література

1. Корній Д., Владмирова Т. Крила кольору хмар: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 320 с.
2. Корній Д. Гонимарник: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 336 с.
3. A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory / R. Selden et al. 5th edn. Great Britain: Pearson Education Limited, 2005. 302 p.
4. Bybee J. L., Perkins R. D., Pagliuca W. The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World. Chicago: University of Chicago Press, 1994. 398 p.
5. Diewald G. Die Modalverben im Deutschen. Grammatikalisierung und Polyfunktionalität. Vol. 208. Tübingen: Niemeyer, 1999. 471 p.
6. Johansen J. D., Larsen S. E. Signs in Use: An Introduction to Semiotics. 1st edn. New York and London; Routledge: Taylor & Francis Group, 2002. 255 p.
7. Lehmann C. Thoughts on Grammaticalization. 3rd edn. Berlin: Language Science Press, 2015. 214 p.
8. Lyons J. Semantics. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. 897 p.
9. Modality and Diachronic Construction Grammar: Constructional Approaches to Language Series / M. Hilpert et al. 1st edn. Vol. 32. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2021. 259 p.
10. Modes of Modality: Modality, Typology, and Universal Grammar / E. Leiss, W. Abraham. Vol. 149. 1st edn. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014. 517 p.
11. Palmer F. R. Modality and the English Modals. 2nd edn. New York and London; Routledge: Taylor & Francis Group, 1990. 233 p.
12. Traugott E. C., Dasher R. B. Regularity in Semantic Change. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 341 p.